УДК: 152.142.2

Д.В. Синенький

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙМАННЯ ХУДОЖНІХ ОБРАЗІВ

Питання формування перцептивного образу є одним з найбільш досліджених питань у психології. Зокрема його досліджували таким вченим як Берклі, який виявляв вплив пам'яті на зорове сприймання та Дж. Хохберг, який проводив досліди, де об'єкти, що сприймаються за допомогою спеціального мисленнєвого розподілу знаходять "відчуття". Л. Венгер, Л. Виготський, А. Запорожець, А. Леонтьєв стверджували, що побудова чуттєвого образу здійснюється за допомогою органів відчуття; людина ніби відслідковує контур, виявляє фактуру, пізнає об'єм та тонує об'єкт сприймання. У даному випадку весь процес сприймання перетворюється на процес пізнання об'єкта в усіх його взаємозв'язках. У цьому зв'язку зауважимо, що повнота такого сприймання неодмінно пов'язана з активністю людини, що направляється на вирішення тих чи інших завдань.

Розглядаючи визначення сприймання, у психології прийнято вважати його як відображення у свідомості людини предметів чи явищ при їх безпосередньому впливі на органи відчуттів (І.Бажалова, Л. Деккер, І. Рок, В. Барабанщиков, С. Максименко, В. Зінченко).

У сприйманні предмета, яке являє собою своєрідний синтез його якостей, відбувається реакція на комплексний подразник, рефлекс на відношення між його якостями. У результаті сприймання виникають суб'єктивні образи предметів – уявлення [3].

Особливий вклад у розвиток психології сприймання внесли гештальтпсихологи, які протиставляли аналітичний інтроспекції феноменологічний метод, суть якого полягала в безпосередньому опису досліджуваним змісту свого сприймання. На думку гештальтпсихологів, (К. Кофка, К.Келер, М. Вертгеймер та ін.), психологія сприймання повинна відповідати на питання: "Чому ми бачимо світ таким, як його бачимо?", цим самим заперечуючи історичність сприймання. Проте вони звернули увагу на те, що мозаїка стимуляції сітківки і виступає початком сприймання предметів. Вони підкреслювали, що системи сприймання групують сприйняте в прості одиниці (наприклад, плями в колони, ряди і т. п), на основі яких М. Вертгеймер сформував принципи сприймання зовнішніх образів.

Згідно з когнітивною концепцією динаміка сприймання розглядається в контексті реальної життєдіяльності індивіда, його активної взаємодії з середовищем, тобто немає згадки про абстрактність чуттєвого сприймання, а головним є науковий розвиток.

Ця концепція описує психологічний механізм перцептивною динаміки, проте саме сприймання обмежується рамками пізнавальної сфери. Визначення суб'єкта і його діяльності виносяться за зовнішні рамки та позбавляються його внутрішнього зв'язку, пов'язаного з процесами сприймання. Так чи інакше, всі дослідження спираються на уявлення про сприймання в самій загальній формі – взаємодія індивіда з середовищем. Враховуючи три напрямки: суб'єкт сприймання, його об'єкт і спосіб, за допомогою якого вони взаємодіють між собою.

І. Гельсон уважає, що суб'єкт і об'єкт сприймання єдиний, що і виступає перцептивною системою. Вона не виникає спонтанно і залежить від установок цілей і завдань суб'єкта сприймання.

Оригінальним підходом до проблеми сприймання відзначились роботи А. Мираяна та його співробітників. У цьому підході реалізується ідея необхідності дослідження не результатів сприймання (образи), не самого процесу сприймання, а умов, що створюють можливість психічного відображення.

В. Зінченко загострює увагу на несумісності продуктів "зору" та "духовного бачення". Зазначимо, що традиційна психологія займалась лише першим аспектом, нас в даній роботі цікавить поєднання впливу індивідуальних особливостей суб'єкта на характер образу, що сприймається, а також динаміка цього сприймання на протязі періоду навчання студентів перших-четвертих курсів образотворчих спеціальностей, у синтезі "фізичного" і "духовного" сприймання. Тому сприймання часто називають перцептивною системою людини.

Дослідження психофізіологів показують, що сприймання є дуже складним процесом, що вимагає значної аналітико-синтетичної роботи. Тобто одержувана нами інформація про об'єкти і явища навколишнього світу жодною мірою не є результатом простого роздратування органів чуття і доведення до кори мозку збудження від периферичних сприймаючих органів. У процес сприймання завжди включені рухові компоненти. Тому сприймання краще всього визначати як сприймаючу (перцептивну) діяльність суб'єкта. Результатом цієї діяльності є цілісне уявлення про предмет, з яким ми зустрічаємося в реальному житті. Аналогічні моменти підкреслює В. Зінченко, розмірковуючи про перспективи дослідження сприймання в контексті вивчення особистості в цілому: "Сприйманню властивий не закінчений, виважений у всіх деталях образ об'єкта, а фрагментарний, і не зовсім повний. Матеріально зафіксоване віддзеркалення такого способу бачення можна знайти в творах імпресіоністів, що акцентують увагу на окремих фрагментах, враженнях" [2].

При сприйманні образи створюються у перцептивному просторі і впливають на поведінку людини. Сітчастий образ (1 стадія сприймання) дає сильно спотворену картину дійсності. Близькі предмети на сітківці виглядають величезними, а віддалені – маленькими. Щоб виправити образ сітківки, слід враховувати відстань до предметів, що спостерігаються. Будь який конкретний предмет попередньо розкладається на окремі частини та грані і, лише абстрагуючись відтворюється як єдине ціле. Закони, притаманні предметам та явищам дійсності, а також закони відображення сукупно відзначають діалектичний метод дослідження. Наукове пізнання світу суттєво відрізняється від естетичного. В науці художній образ виступає, як діалектична єдність загального і частового, а в мистецтві як форма конкретного індивідуального життєвого явища. Також в мистецтві існує і художній домисел, тобто привнесення художником в свою роботу чогось нереального, того, чого не існує. Для того щоб художник міг сприймати художні образи не достатньо лише бачити цей образ, його ще слід розкрити, як для себе, так і для світу.

Для повного висвітлення проблеми щодо з'ясування визначення поняття художнього образу вважаємо за необхідне проаналізувати частину понять, які пов'язані з художнім образом. Зокрема зазначимо важливість загального і конкретного в образі, емоцій, суб'єктивності, а також актуальність символу, види символів у художньому образі, визначення і виокремлення типового факту тощо.

Так в образотворчому мистецтві художній образ – один з найважливіших термінів естетики та мистецтвознавства, що слугує для позначення зв'язку між дійсністю і мистецтвом та найбільш концентровано виражає специфіку мистецтва в цілому; специфічна, властива мистецтву форма відображення дійсності, що виявляє загальне через конкретне, індивідуальне, що виникає у творчому процесі митця і втілюється в матеріальній формі. У художньому образі узагальнюються різноманітні сторони явищ дійсності за принципом "загальне в єдиному". Однак, на відміну від наукових образів та понять, котрі узагальнюють явища навколишнього світу в абстрактних знаках та символах (цифри, формули, закони), у художньому образі загальні властивості та якості окремих явищ виражаються через особисте, неповторне, суб'єктивне сприймання та переживання митця. "Тому художній образ завжди конкретний, суб'єктивний, унікальний та емоційний (упереджений)" [5].

Образотворче мистецтво трактує поняття "образ" у двох аспектах. У першому – як означення образу конкретного героя, наприклад; цар Микола II зображений Сєровим, "Протодиякон" Рєпіна тощо; як означення прийому чи засобу художнього виразності (метафора, гіпербола, порівняння). У другому – образ як цілісна форма відображення реального світу, як художня модель цього світу, що втілюється в певному художньому творі. Поєднання загального і конкретного в їх взаємодії є невід'ємною ознакою художнього образу. І на відміну від науки, яка скажімо конкретизує і деталізує дійсність, мистецтво прагне до цілісного відображення і пізнання світу в багатстві і красі його деталей і якостей. Якщо в наукових поняттях фіксується загальне, закономірне в його абстраговано-конкретному вигляді, то художній образ розкриває типове через конкретне, особливе, індивідуальне.

Відкриття в мистецтві – це новий типовий факт, творчо осмислений і охарактеризований у рамках можливостей даного виду і жанру мистецтва, в якому працює художник. Типовим фактом може бути людина, вчинок, подія, життєва ситуація, емоційний стан, тематичний чи сюжетний мотив. Зазвичай у пошуках типового факту, певного образу художник-митець збирає певну кількість матеріалу, що складається з образів, переживань, життєвого досвіду тощо, узагальнюючи і виділяючи із усього вищезазначеного типовий факт, художній образ. Пошук типового факту завжди вимагає великої аналітичної розумової роботи, волі і наполегливості. Справа в тому, що типовий факт майже не існує в житті в чистому вигляді. Насправді надзвичайно важко знайти життєву ситуацію, мотив, людський характер, який би сповна і адекватно втілював у собі типову закономірність. Натура не дає готових образів для художника, натура це словник, в якому художник шукає окремі слова. Гете говорив, що коли художник точно змалював живого пуделя, треба радіти народженню не нового твору мистецтва, а нової собаки [6].

Розглядаючи дане поняття зауважаємо що, що "образ" включає в себе досить широку характеристику, що відображує увесь спектр людського сприймання. На нашу думку, поняття "образ" має такий самий загальний зміст, як і поняття "віддзеркалення результату", а поняття "суб'єктивного образу" виступає як поняття психічного відображення. Суб'єктивність людини це індивідуальне бачення притаманне конкретній людині. Суб'єктивність художника визначає розвинуту неповторну що сприймає світ індивідуальність, творчість художника є заглибленням у власне я, актуалізація його світогляду і життєвого досвіду.

Зауважимо, що в художньому образі зосереджено відображення найважливіших особливостей мистецтва, де художній образ виступає основою, першоджерелом мистецтва. Розглядаючи підходи, за допомогою яких можна розглянути художній образ як предмет вивчення, вважаємо за необхідне зазначити два підходи, визначені А. Мігуновим: "Перший підхід – це виокремлення в такому вивченні власне естетичних і художніх проблем, таких як особливості художнього відображення, типізація і узагальнення, умовність художнього образу. Другий підхід пов'язаний зі зверненням до різних аспектів філософського аналізу із залученням матеріалу психології, семіотики і інших наукових дисциплін, що само по собі виводить вивчення образу за межі художньої специфіки" [4]. Аналізуючи вищезазначені підходи, що виявляють предмет вивчення художнього образу, зазначимо, що розподіл предмета вивчення художнього образу на дві частини можна розглядати з точки зору філософії і естетики, оскільки художній образ від початку його створення (у мистецькому творі) і до моменту сприймання вбирає в себе комплексне відображення світогляду, певного суспільства в усіх його проявах. Тобто процес від створення і до сприймання художній образ мобілізує і залучає в себе всі основні чинники, що сприяють цілісному сприйманню певного твору. Зокрема це суспільно-історичний досвід, географічне місцезнаходження суб'єкта сприймання, психологічні особливості, естетичний смак, спеціальність та інші особливості.

Розділяючи в даному випадку підходи щодо вивчення художнього образу на частини, ми уникаємо комплексного висвітлення художнього образу як предмета сприймання. Розглядаючи визначення художнього образу в літературі, словниках, вважаємо за необхідне окреслити визначення даного поняття. Проте оскільки однозначного трактування художнього образу не існує, розглянемо кілька визначень. "Художній образ – один з найважливіших термінів естетики та мистецтвознавства, який використовується для позначення зв'язку між дійсністю і мистецтвом та найбільш концентровано виражає специфіку мистецтва в цілому; специфічна, властива мистецтву форма відображення дійсності, що виявляє загальне через конкретне, індивідуальне, що виникає у творчому процесі митця і втілюється в матеріальній формі" [5]. "Художній образ — загальна категорія художньої творчості, форма трактування і освоєння світу з позиції певного естетичного ідеалу шляхом створення об'єктів, що естетично впливають" [6]. "Художній образ - форма відображення (відтворення) об'єктивної дійсності в мистецтві з позиції певного естетичного ідеалу".[6] Так А. Радугін дає таке визначення художнього образу: " художній образ — це конкретно чуттєве і в той же час узагальнене відображення життя, пронизане емоційно-естетичною оцінкою автора"[6]. При цьому зауважує, що художній образ також виступає і певною формою мислення в мистецтві "Художній образ – це форма мислення в мистецтві" [6] Інші автори визначають художній образ з іншої точки зору, зокрема Ю.Борєв трактує художній образ, як форму мислення в мистецтві, іншомовну, метафоричну думку, що розкриває одне явище через інше. Зазначимо, що певні зовнішні явища можуть стати для суб'єкта усвідомленою реальністю тільки завдяки образу. У процесі практичної діяльності сприймання образу формуються його основні види – сприймання глибини, напряму і швидкості руху, часу і простору.

Окрім емоційної складової вважається, що художники при написанні картин використовують процеси мислення: За Р.Арнхеїм поширена думка, що мислення, виходячи з потреби, є неперцептивним процесом і повинно передувати створенню образу. Наприклад, Рембрандт спочатку інтелектуально роздумував над убогістю людського буття і лише потім вкладав результати своїх роздумів у картини. Якщо вважати, що художники не мислять у процесі художньої творчості, то потрібно зрозуміти, що основний спосіб, яким художник користується, щоб ознайомлюватися з проблемами існування - це винахід, оцінка образів і маніпулювання ними. Коли такий образ досягає кінцевої стадії, художник сприймає в ньому результат свого візуального мислення. Іншими словами, витвір образотворчого мистецтва є не ілюстрацією думок його автора, а кінцевим проявом самого мислення.

У відображенні для виділення в образі пізнавального чи ціннісного підходу зазначимо, що різність і протиставлення цих типів художніх образів не є результатом видової і жанрової різниці коли в естетичній і особливо теорії мистецтвознавства розрізняють образи видів мистецтв. Це протиставлення ставить під сумнів загально визнане в художньому образі, нівелює той факт, що при дослідженні проблем специфіки відображення дійсності в мистецтві (в порівнянні з іншими видами мистецтва), природи мистецтва, взаємодії науки і мистецтва естетика розглядає художній образ, як цілісний феномен. Цю цілісність визначають дві важливі пізнавальні якості: реалістичність і чуттєва конкретність, а також умовність і парадоксальність – атрибути творчого мислення художника.

Це не означає, що "Протодиякон" може розцінюватись як символічний образ. У даному випадку він гратиме символічну роль образу, чи символічний образ, символ. На нашу думку символ – особлива форма естетичного узагальнення. Це образ, що означає широке поняття чи навіть ідею. Мир, Війна, Смерть, Любов, Весна, Сила тощо. Особливо важко при створенні символічного образу в образотворчому мистецтві знайти той пластичний еквівалент тим абстрактним поняттям, які виникають у задумах художника, досягнути естетичної конкретизації абстрактно-узагальненого образу. Художник у процесі творчості намагається перевести на конкретну мову образів абстрактні ідеї.

Враховуючи все вище перераховане, ми провели дослідження, в якому прагнули виявити особливості сприймання художніх образів студентами образотворчих спеціальностей. В основу дослідження була покладена гіпотеза про те, що ступінь сприймання художнього образу студентами 1- 4 курсу обумовлений як індивідуально-психологічними характеристиками особистості, так і базою знань, які студент отримує впродовж навчання, суспільним досвідом, який збільшується від першого до четвертого року навчання в результаті, як практичної, так і теоретичної діяльності студента.

Дослідження складалось з двох частин: у першій в якості стимульного матеріалу для дослідження використовувались репродукції картин художників, що відбирались за певними критеріями задля чистоти експерименту, в другій частині дослідження студентам пропонувались слова опираючись на які вони мали зобразити образ, що викликав в них асоціацію з даним словом. Картини обирались серед робіт художників, оскільки художник при написанні картини закладає в неї композицію, ритм, колір і інші складові, які необхідні для оцінки у сприйманні художнього твору. Малюнки відбирались без зображень, які б могли, викликати певну асоціацію, з будь-яким явищем, подією тощо. Картини підбирались таким чином, щоб вони були незнайомі опитуваним, для уникнення упередженого ставлення до роботи, легко читались і були правильно композиційно побудовані.

Для проведення експерименту було відібрано 10 різних репродукцій, виконаних в різній кольоровій гамі розміром 10Х15см. Роботи на репродукціях розміщувались як горизонтально так і вертикально. В експерименті брали участь 84 студенти художньо-графічного факультету віком від 16 і до 28років (12чоловічої статі та 72 жіночої). Згідно з інструкцією, досліджуваний на базі власних критерій оцінки художнього твору мав оцінити по п'ятибальній шкалі (-2-1 0 1 2) показані роботи. Питання звучало так "В якій з робіт, на вашу думку, художник якнайдалі втілив свій творчий задум". Питання було побудовано саме таким чином, щоб уникнути упередженого ставлення до робіт, і для того, щоб не нав'язувати певні критерії оцінювання.

У другій частині дослідження студентам пропонувалося зобразити на основі асоціацій до певних слів художній образ. Матеріалом для виконання роботи служили кольорові олівці, чорна ручка, простий олівець, гумка. Роботи виконувались на трьох аркушах А4 де на кожен художній образ відводилось кілька рамок як горизонтальних так і вертикальних, а також було пусте місце в якому можна було розмістити свій оригінальний формат. Студентам відводилося по 5 хвилин на одне завдання, під час яких можна було зобразити кілька образів, або кілька інтерпретацій одного образу. Слова на які студенти мали зобразити образ підбирались наступним чином. Спочатку було визначено критерії без яких не обходиться жоден художній твір, а потім на кожен з елементів художнього твору була визначена асоціація-образ. У результаті ми отримали такі асоціації: композиція (натюрморт, пейзаж), лінія (горизонт, стежка), симетрія (метелик, очі), динаміка, ритм (вітер, дощ), об'ємність (куб, м'яч), криві (шнурок, змія), асиметрія (виноград, драпіровка), колір (райдуга, квітка), статика(камінь, скеля), пляма (тінь, пляма). Після проведення дослідження роботи оцінювались за п'ятибальною системою за схемою аналізу художнього твору.

Схема аналізу художнього твору.

1. Належність до певного стилю виконання, жанру. Особливості сюжету.
2. Який формат картини: витягнутий по горизонталі чи вертикалі прямокутник (можливо із закругленим завершенням), квадрат, коло, овал?
3. Композиція: з яких складових складається композиція (що зображено, як розміщені елементи картини, статика-динаміка, ритм, яке співвідношення об'єкта до зображення і фону, простору на полотні картини тощо)?
4. Основні засоби художньої виразності (колорит, лінія, світлотінь, фактура, манера письма).
6. Яку задачу вирішує художник – зображувальну, виразну? Яка ступінь умовності чи натуралізму зображення? Зображення є натуралістичним чи символічним?
7. Чи є в зображенні сюжет? В якому середовищі розміщені зображувані персонажі, предмети?

За результатами дослідження було вирахувано середню оцінку кожної з десяти робіт для першого, другого, третього, четвертого курсу, а також оцінені роботи з образами асоціаціями.

Аналізуючи результати дослідження зауважимо, що починаючи з першого і закінчуючи четвертим курсом, спостерігається тенденція збільшення середнього балу. В анкеті оцінювання також було поставлене запитання чи закінчив студент художню шк

Середній бал оцінки робіт студентами

№ робіт	1курс	2курс	Сер. бал1к,2к	3курс	4курс	Сер. бал3к,4к
1	3.6	3.75	*3.675*	3.91	3.58	*3.745*
2	3.2	3.16	*3.180*	3.6	3.58	*3.590*
3	2.86	3.58	*3.220*	4	3.41	*3.705*
4	3.26	3.0	*3.130*	3.5	3.95	*3.725*
5	4.0	4.25	*4.125*	4.09	4.33	*4.205*
6	4.0	4.83	*4.415*	4.16	4.58	*4.370*
7	3.73	3.83	*3.780*	4.09	4.09	*4.09*
8	3.66	3.75	*3.705*	3.83	4.16	*3.995*
9	3.6	3.5	*3.550*	3.5	3.75	*3.625*
10	3.2	2.75	*2.975*	3.0	2.33	*2.665*
Середній бал	3.511	3.64	3.576	3.768	3.776	3.772

Відповідно до вищезазначеного студент створює зображення як спосіб матеріалізації зорового образу дійсності, що оточує його. Створення цього художнього образу, як у процесі навчання так і в подальшому творчому житті вимагає певних знань кри

Зважаючи на специфіку навчання на художньо-графічному факультеті зауважимо, що на першому і другому році навчання студенти працюють в живописі акварельними фарбами, виконуючи при цьому постановки з предметами побуту, в малюнку :

Таким чином, у результаті проведеного дослідження визначається чітка залежність професійної майстерності студента від якості сприймання і відтворення ним художнього образу. Визначено, що при роботі над образами студенти здебільшого в малюн

ЛІТЕРАТУРА

1. *Базьма Б.А.* Психология цвета: теория и практика / Б.А. Базьма. – СПб. : Речь, 2005. – 203 с.
2. *Выготский Л.С.* Психология искусства / Л.С. Выготский. – М. : "Искусство", 1986. – 573 с.
3. *Максименко С.Д.* Общая психология / С.Д. Максименко. – М. : "Реал-бук", 2004. – 523 с.
4. *Мигунов А.С.* Художественный образ. Эстетический анализ (материалы к спецкурсу / А.С. Мигунов. – М. : Изд-во Московского универс., 1980. – 96 с.
5. *Пасічний А.М.* Енциклопедичний, ілюстрований тлумачний словник-довідник / А.М. Пасічний. – Одеса, 2005. – 508 с.
6. *Радугин А.* Эстетика учебное пособие / А. Радугин. – М. : "Центр", 2000. – 240 с.
7. Философский словарь / [под ред. И.Т. Фролова]. – 4-е изд. – М. : Политиздат, 1981. – 445 с.

Подано до редакції 12.02.10

РЕЗЮМЕ

У статті розглянуто основні якості художнього образу, визначені проблеми пов'язані з визначенням цього терміна. Так само розглядаються особливості сприйняття художнього образа студентами образотворчих спеціальностей 1, 2, 3, 4 курсів.

Ключові слова: сприймання художнього образу, перцептивний простір, образотворче мистецтво, відображення.

Д.В. Синенький

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВОСПРИЯТИЯ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ОБРАЗОВ

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрены основные качества художественного образа, определены проблемы связанные с определением этого термина. Так же рассматриваются особенности восприятия художественного образа студентами изобразительных специальностей 1,2,3,4 курсов.

Ключевые слова: восприятие художественного образа, перцептивное пространство, изобразительное искусство, отображение.

D.V. Synenkiy

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF PERCEIVING ARTISTIC IMAGES

SUMMARY

The article considers some main qualities of artistic image; determines problems linked with definition of this term; analyzes peculiarities of perceiving artistic image by students of fine arts specialties in the 1st ,2nd ,3rd ,4th years of studies.

***Keywords*:** perceiving artistic image, perceptive space, fine arts, reflection.

_____